

KART 1954

BOGAFJELL

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Dokumentet er utarbeidet som:

- kunnskapsgrunnlag i plan og byggesaksprosesser.
- kunnskapsgrunnlag for de som ønsker å bli kjent med historie og lokal identitet gjennom fysiske spor
- supplement til registreringene i Kulturminneregisteret

Automatisk fredete kulturminner er ikke omtalt her. For informasjon om disse se Riksantikvarens database Askeladden.

BOGAFJELL

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Grunnleggende elementer og strukturer som er viktige å ivareta

- De gamle veisporene fra ulike tidslag – representerer grunnleggende historiske strukturer. Forteller om samferdselens bruk av landskapet til ulike tider. Har strukturert lokal bebyggelse og viser til sammenhenger med storsamfunnet.
- Det gamle jærhuset på Buggeland – med sårbare siktlinjer i et nyurbant landskap.
- Myrland er sårbar som et av få bevarte jærhus og en av få bevarte husmannsplasser ved med eksponert beliggenhet eldre allfarvei. Lesbar sammenheng til veien er viktig.
- Volden Mølle representerer bygdemøllene og er den siste tradisjonelle kornmølle med fortsatt lesbar nær sammenheng mellom mølle, elv og dam.
- Tronsholen transformatoranelgg, milepel i etterkrigstidens elektrisitetsutbygging – det er viktig med siktlinjer til anlegget, sammenheng masterekker og stasjon

INNHOLD

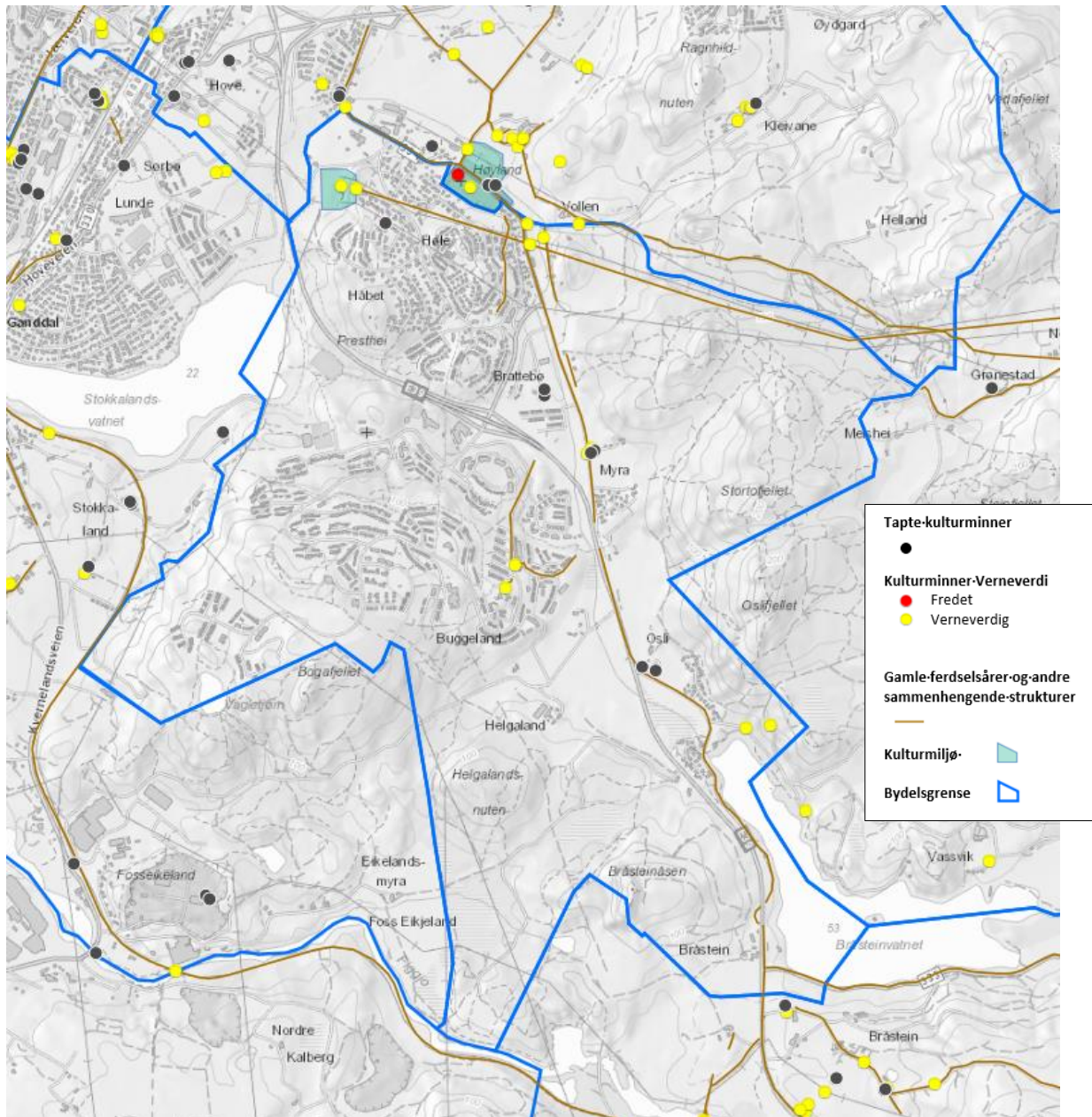
Registreringskart	2
Naturgrunnlag	3
Historie og næring	5
Gårdene	5
Andre næringer og virksomheter	7
Ferdsselsårer	8
Felleskapets kulturminner	9
2. verdenskrig	10
Kulturmiljøer i Bogafjell	11
Tronsholen transformatorstasjon	11
Registreringsoversikt – nøkkeltall	12
Kilder	13

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse her:

<http://tiny.cc/75klnz>

Link til Kulturminneregisteret

REGISTRERINGSKART

DETALJUTSNITT FRA KULTURMINNEREGISTERET. [HTTP://TINY.CC/75KLNZ](http://tiny.cc/75klNZ)

NATURGRUNNLAG

SAMMENSATT UTSNITT AV REKTANGELKART FRA 1855, SOM MARKERER DET KUPERTE LANDSKAPET PÅ HVER SIDE AV HØYLANDSÅNA. DET ER FØR DRENING AV DALBUNNEN, OG MELLOM BUGGELAND OG HELGLAND ER DET ANTYDET EN INNSJØ. VEIEN GJENNOM DALEN KALLES «DEN GAMLE POSTVEI» OG GÅR OPPOM TUNA PÅ HØYLAND PRESTEGÅRD OG BRÅSTEIN. HUSMANNSPLASSE ER MARKERT MED TRIANGLER. (STATENS SKARTVERK: REKTANGELHT50_6B-5_1855 OG REKTANGELHT50_6B-7_1855).

REKTANGELKART FRA 1902. (REKTANELTR100_6B_1902_2). TRASEEN TIL HOVEDVEIEN MOT GJESDAL, BYGD UT MELLOM 1860 OG 1880-TALLET ER PÅ Plass.

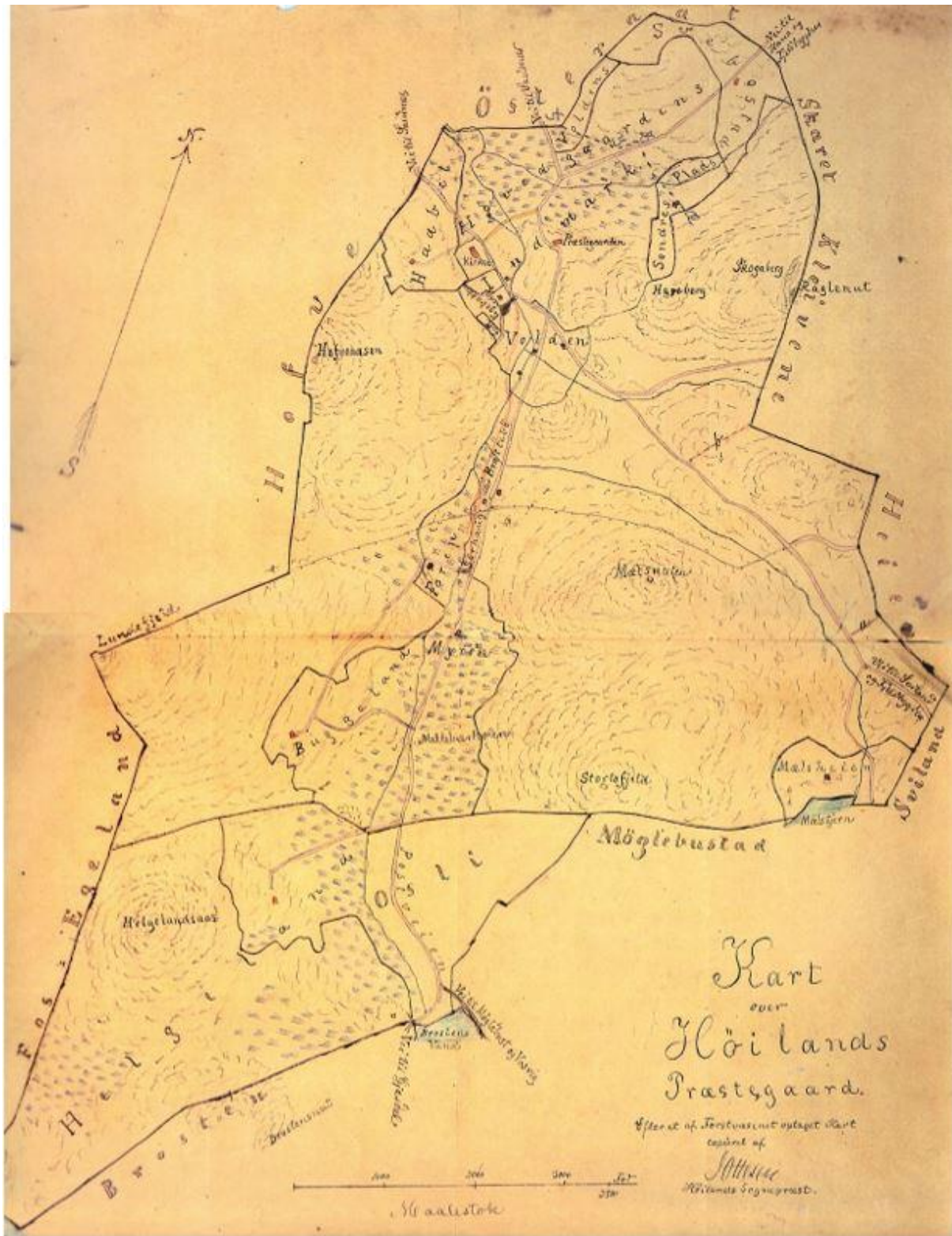
Bogafjell var en del av Austrått bydel fram til 2011. Det er boligutbygging i et tidligere kupert utmarksområde som har skapt behov for å skille ut bydelen. Navnet skriver seg fra Litle og Store Bogafjell, hvorav bare Litle Bogafjell ligger innenfor. Det høyeste fjellet i bydelen er den markante Bråsteinsåsen på 191 moh.

Høylandsåna har utgangspunkt i Bråsteinvatnet og renner nordover til Stokkalandsvatnet, som igjen er hovedkilden til Storåna – med utløp i Gandsfjorden. Bråsteinvatnet har stort nedslagsfelt og vannføringen i elva er god. Mye av dalbunnen ved elva er gammel myr, som i flere omganger har blitt drenert, tørrlagt og dyrket opp. Høylandsåna er som resultat sterkt kanalisert. Osli- og Helgelandsmyrene ble drenert rundt 1870. Kanalen ble forlenget og gjort dypere rundt 1900 da Bråsteinvatnet ble senket. Senere er fjell sprengt ut mellom Mellebærhodl og Skrubbhodl for å senke den ytterligere. Rundt 2010 er elveløpet ved Brattebø «ført tilbake» til et mer naturlig elveløp med tursti langs kanten. Del av en større plan?

På hver side av dalen er mye av naturgrunnet kupert fjell og skogkledt utmark, bl.a. del av Statskogs skogeiendommer i Høylandskomplakset. I nord, rundt Håbet og Buggeland, er store områder i ferd med å bygges ut til boligfelt.

HISTORIE OG NÆRING

Gårdene

KART OVER HØYLAND PRESTEGÅRD, MED HUSMANNSPLOSSER, FRA RUNDT 1880. «DEN GAMLE POSTVEI» ER FORTSATT HOVEDVEIEN MOT GJESDAL OG GÅR GJENNOM PRESTEGÅRDSTUNET. FRA 1860-TALLET VAR DET PLANER OM UTBEDRING OG OMLEGGING AV VEIEN. MEN DET TOK TID Å KOMME I GANG, FORDI SÅ STORE DELER AV STREKNINGEN VAR EID AV STATEN, VAR GJESDAL OG HØYLAND KOMMUNER UVILLIGE TIL Å BETALE SINE PARTER. I 1879 KOM ARBEIDET I GANG OG I 1882 VAR DET KOMMET NY VEI FRA KIRKEN TIL «MYREN», UTENOM HØYLAND PRESTEGÅRD (GRUDE 1914). (KART UTLÅNT FRA EGIL BERGE)

Bydelen er satt sammen av mer perifere områder av gårdene 51 Vagle, 49 Stokkaland, 45 Sørbo, 44 Hove, 33 Høyland prestegård, 25 Myklabost og 32 Bråstein. Mye av dette arealet gjelder gårdenes utmark, men også noen underbruk og tidligere plasser. Det er Høyland Prestegård som har hatt det største området og preget det meste av arealbruken i historisk tid. Det gjelder særlig det bebodde dalføret langs Høylandsåna. Høyland Prestegård er den gården i Sandnes som har hatt flest husmannsplasser og flere av dem lå her. De eldste i liene. De noe yngre langs de nyere hovedveiene som etter hvert kom i dalbunnen.

Buggeland og Helgebostad, som opprinnelig har vært selvstendige gårder, var blitt husmannsbruk under prestegården i 1701. Myrland, Vollen og Håbet i 1801. I 1865 er Møllegarden, Eikebakken, Sørhaugen, og Foren kommet til. Men arealene lengst sør hørte under Bråstein, og her lå småbruket/plassen Osli.

I 1880 årene begynte salget av de store utmarksviddene til prestegården. 1873 hadde staten begynt oppkjøp av Myklebust for å etablere skogplantefeltet Høylandskomplekset. I dag tilhører store deler av skogen nedenfor Melshei og i Bogafjell- og Helgelandsområdet Statskog SF.

På begynnelsen av 1900 begynte Statskog å selge fra innmark og tun på underbruk og plasser til oppsitterne, men beholdt skogen.

HEIMAHUSET PÅ BUGGELAND HAR TRADISJONER FOR Å VÆRE SVÆRT GAMMELT. DET SKAL VÆRE TATT NED OG BYGD OPP IGJEN RUNDT 1780, TROLIG MED NOE AV DET GAMLE MATERIALET. DET ER I DAG SANDNES MEST INTAKTE OG KOMPLETTE, KLASISKE JÆRHUS, MED MIDTGANGSPLAN, TO SKUTER, SITAK MED KNEKK BAK OG ET LITE SKILTERHUSFORMET BISLAG FORAN GATEDØRA. INNFELT FOTO AV TUNET I 1956 (DIGITALT MUSEUM, JÆRMUSEET) OG PLAN FRA ROGLAND FYLKES JÆRHUSPROSJEKT.

MYRLAND ER KJENT SOM HUSMANNSPlass UNDER PRESTEGÅRDEN I 1801. HER STÅR ET AV SANDNES FÅ JÆRHUS. ALDER ER USIKKER, MEN SIST PÅ 1800-TALLET ER ANGIT. BELIGGENHETEN TETT TIL HOVEDVEIEN ER TYPISK FOR EN DEL AV DE GAMLE PlassENE. BEBYGGELSEN PÅ MYRLAND ER VIST SLIK PÅ KARTET FRA 1855 OGSÅ. UTHUSENE ER REVET.

Andre næringer og virksomheter

Høylandsåna har god vannføring fra Bråsteivannet og har vært utnyttet til småindustri som kornmøller, stampe og sag. Mølledrift er dokumentert før 1826. Vannet ble regulert ved demninger i elva og ved Bråsteinvatnet. Ved Volden, på høyde med Høyland kirke, er det også bra fall. Flere av husmannsplassene under prestegården var knyttet til mølledrift her. Her var også vasshjul som drev slipestein, treske- og hakkelsmaskin på prestegården. Ved dagens menighetshus skal det ha stått en treullfabrikk. En mølle fra 1871, på høyde med kirkegården, Håpet Mølle, brant i 1944. Det var murrester her i 1981, men dette området er nå planert og elva lagt om i forbindelse med utvidelse av kirkegården.

Volden bygdemølle. Eieren av den tidligere husmannsplassen *Volden* hadde bygdemølle og stampe lenger opp i Høylandsåna, men da elva senere ble senket for å drenere jordene til gårdene ovenfor, måtte mølla legges ned. En senere bonde på Volden, Laurits Volden, bygde i 1932-33 den mølla som står i dag, litt lenger ned, nær krysset ved Melsheiveien. Han malte for bønder etter avtale med Statens Kornforretning. Dette var en av de siste, mindre bygdemøllene som ble bygd i Sandnes. Mølla er i dag alene om å representere en tidligere svært vanlig virksomhet – basert på den gamle måten å utnytte vannkraft til bearbeiding av lokale råvarer.

VOLDEN MØLLE BYGD I 1935. EN AV DE SISTE, MINDRE BYGDEMØLLENE I SANDNES.

Bjerks trevarefabrikk ble etablert i 1957 på den tidligere husmannsplassen Håbet. Virksomheten startet i løa på tunet med å lage kjøkkeninnredninger til ferdehusene til Block Watne. Her står i dag en moderne fabrikk bygd ut fra den gamle løa i etapper på 1960–70-tallet.

Om Volden Mølle er den siste representant for eldre utnyttelse av vannkraft i Sandnes, ligger **Tronsholen transformatoranlegg** i den motsatte enden, med introduksjon av storskala, industriell vannkraftutbygging i stavangerrigionens tidlige etterkrigstid. Stavanger Elektrisitetsverk og Maudal Kraftlag gikk i 1947 sammen om å stifte Lyse Kraftverk. På bakgrunn av den spendte, internasjonale situasjonen var det av sikkerhetsmessige hensyn et ønske at transformatorstasjonen skulle ligge i fjellhall. Fjellkollen Håbet lå strategisk til for strømforsyningen til de mest befolkningstette områdene i regionen. Anlegget representerte et pionerarbeid både når det gjaldt kraftanlegg i fjellhall og skala på overføringsledninger fra Lysbotn. Trafoanlegget med fjellhall og portallbygg, samt tre generasjoner masterekker med overføringsledninger, er derfor del av Statskrafts landsverneplanen for etatens kulturminner.

Ferdselsårer

DELER AV «DEN GAMLE POSTVEI» SØR FOR MELSHEIVEIEN. EN TRASÉ SOM STYKKEVIS ER BEVART MELLOM TUNET PÅ HØYLAND PRESTEGÅRD OG MYRLAND. STREKNINGEN VAR POSTVEI TIL RUNDT 1840. DEN BLE AVLØST SOM HOVEDVEI MOT GJESDAL AV «GAMLE ÅLGÅRDSVEI» I 1882. OVER VEIEN KRYSSER KRAFTLINJENE MELLOM TROSNHOLEN OG LYSEBOTN.

Bydelen ligger midt en av de gamle, og viktigste ferdselskorridorene mellom Østlandet og Vestlandet. Den gamle postrideveien, som ble etablert med nytt postvesen på 1600-tallet, gikk her. Den skal dels ha fulgt en eldre selvtråkket ridevei, og gikk over høydene for å unngå våtlendte myrer og vanskelige elver. Fra Høyland prestegård skal den ha gått over Buggeland og Helgeland til postgården Bråstein. Senere har den blitt oppgradert til kjørevei og fulgte da en slakere trasé fra prestegårdstunet på østsida av Høylandsåna mot Myrland, og videre langs dagens Osliveien mot Bråstein. Denne postruta ble ifølge M. A. Grude, trolig ikke nedlagt før hovedveien over Jæren var fullført sørøstover fra Sjøiland Bro rundt 1840, og kunne ta posttrafikken (Grude 1914). Veien vises som «Den gamle Postveien» på rektangelkart fra 1855. Det er flere spor etter denne i dag.

Alt på 1860-tallet kom de nye krav om å oppgradere veien fra Sandnes til Gjesdal (Sandnes–Kyllingstadveien) til en hovedvei etter moderne veistandard. Det var mye diskusjoner mellom involverte kommuner om trasévalg, men i 1865 begynte et arbeid på den fra Myrland og sørover. Den fikk en mer tidsriktig linjeføring, som svingte utenom høyden med klyngetunet på Bråstein, der den gamle veien hadde gått oppom. Som helhet ble hovedveien Sandnes – Gjesdal ikke ferdigstilt før i 1882. Da var den også ført utenom prestegårdstunet. I bydelen gjenfinnes den i dag dels i Gamle Ålgårdsvei, i Osliveien og i dagen E39.

En vesentlig forutsetning for opprustningen av veien i området sist på 1800-tallet var kanaliseringen av Høylandsåna og tørrleggingen av myrene i området.

Den første store endringen på traséen i bydelen kom på 1960-tallet da veilinja ble rettet ut forbi Osli og Bråsteinsvatnet. På 1990-tallet ble den nye hovedveien, E39 fra Stavanger, ferdig fram til Osli og avlastet deler av den gamle hovedveien til Ålgård.

KILOMETERSTEINER VAR DATIDENS VEIMERKING, OG EN AV DISSE STÅR VED GAMLE ÅLGÅRDSVEI VED MYRLAND.

Fellesskapets kulturminner

Det er ikke registrert kulturminner eller miljøer i denne kategorien i Bogafjell.

2. VERDENSKRIG

Ved **Bråsteinvatnet** skal det ha vært en del tysk aktivitet under krigen. Veisystemet i skogen skal blant annet ha blitt lagt opp av tyskerne. Mye har nok forsvunnet, men det finnes ennå noen spor etter aktivitet som er registrert, både i Bogafell og Figgjo bydel. Blant bevarte spor er en minnestøtte med tysk tekst, satt opp av tyskerne langs stien ved Bråsteinvatnet. Her er også et støpt bygg som trolig har fungert som vannreservoar for tyskerne som holdt til her.

Teksten på steinen skal være:

Der eine Betracht's
Der andere beacht's
Der dritte belacht's
Was macht's

MINNESTØTTE PÅ BRÅSTEIN.

På **Håbet** skal det ha vært en luftmeldetjeneste i krigsårene. Luftmeldetjenesten er markert på kartet på Nisseberget, som ligger på toppen mellom boligene over Høylandkirken. På denne toppen, og toppene rundt, finnes det flere løpegraver. Det er ikke sikkert at disse er fra krigen, men det er en mulighet for dette. Fra disse høydene kunne man ha oversikt over store deler av luftrommet over denne kanten av Festung Stavanger. Det skal også ha vært en luftmeldetjeneste i bakkene bak der kjøpesenteret Maxi ligger. Luftmeldetjenesten skal ha hatt 36 mann i disse områdene. Spor etter disse er ikke registrert.

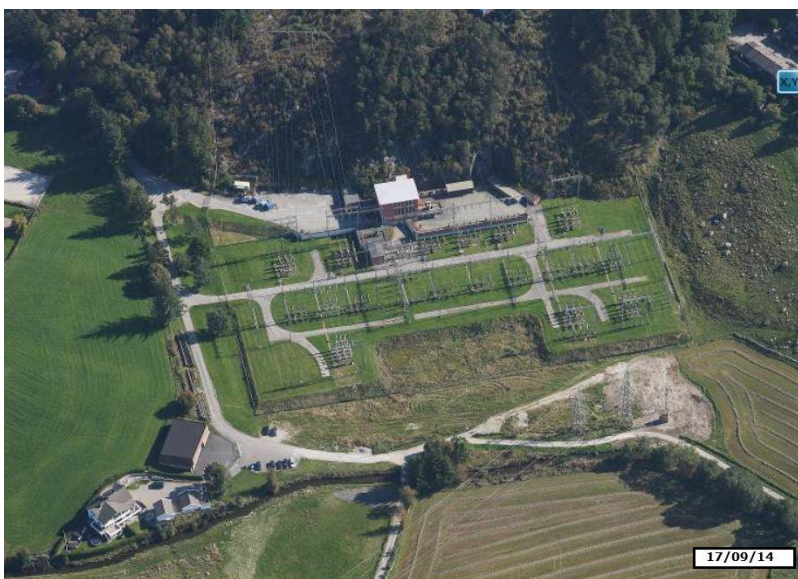
KULTURMILJØER I BOGAFJELL

Kulturmiljø 801 Tronsholen transformatorstasjon

Landsverneplan for Statkraft.

Tronsholen transformatorstasjon, bygd som en sekundærstasjon for Lysebotn Kraftverk. Overføringsledninger fra Lysebotn, med tre-generasjoner masterekker. Satt i drift i 1953.

Like etter andre verdenskrig gikk Stavanger Elektrisitetsverk og Maudal Kraftlag sammen om å stifte Lyse Kraftverk. Målet var en storstilt kraftutbygging innerst i Lysefjorden, med kraftoverføring til en ny sekundærstasjon på Høyland i Sandnes. Den fikk navnet Tronsholen transformatorstasjon. Da stasjonen skulle levere kraft til viktige militære og sivile anlegg ble den plassert i en fjellhall. Foran fjellhallen ble det bygd et portalbygg som fungerte som inngang til fjellhallene, foruten at den hadde en montasjehall med kraftig løpekran. Portalbygget er oppført i betong og er et velkomponert bygg med klare funksjonalistiske trekk. Det har arkitektonisk verdi. Det er tegnet av Tor Johannessen fra Lyse Kraftverk og var ferdig i 1952. Sandnesfirmaet Betong AS utførte arbeidet.

Overføringsledningen mellom Lysebotn og Tronsholen er 64 km lang og krysser Lysefjorden og Høgsfjorden. Det meste av ledningsarbeidet ble utført av kraftverkets egne ledningsarbeidere under ledelse av ingeniør Witzøe, fjordspennene av Betongmast AS. Overføringskapasiteten ble forsterket med masterekke 2 i 1957 og masterekke 3 i 1963. Den eldste masterekken er bygd i bardunerte, impregnerte trestolper med galvaniserte ståltraverser. Masterekke 2 og 3 er bygd med portalmaster i stål på betongfundament. De tre generasjoner masterekker gir et interessant bilde av etterkrigstidens tekniske utvikling.

I Statkraft landsverneplan for kulturminner er Tronsholen vurdert som kulturhistorisk verdifull i et nasjonalt perspektiv. Det begrunnes historisk bl.a. med at transformatorstasjonen og anlegget med Lysebotn Kraftstasjon som helhet betød et gjennombrudd for Lyse-selskapene. Anlegget etablerte stabil strømlevering i regionen, noe som kom mange til gode i etterkrigstidens Rogaland. Teknisk representerer anleggets skala med stasjon i fjellhall og overføringsledninger et pionerarbeid.

REGISTRERINGSOVERSIKT – NØKKELTALL

Tallene og tabellene i denne rapporten er under oppdatering.

I alt er det i 2018 registrert 15 kulturminner med verdi i bydelen.

Kulturminner fordelt på kategorier

Kategori kulturminner	Står	Tap av tidl. registrert
Andre typer minner	9	0
Bygning	5	7
Grøntanlegg	1	0
Ruin	0	0
Samlet	15	7

Oversikt over kulturminner i bydelen fra Kulturminneregisteret. «Tidligere registrert» omfatter SEFRAK-registreringen på 1980-tallet og tilleggsregistreringer under tidligere verneplanarbeid

7 kulturminner er tapt. Sett ut fra bestanden som er vurdert i tidligere kulturvernplaner utgjør tapet 64 %.

Kulturminneregisteret er utvidet med 10 nye enkeltobjekter derav 5 veilinjer.

Kategorien «Bygning» er her i mindretall – noe som har bakgrunn i det relativt høye tapet bygninger siden tidligere kulturverneplaner. «Andre typer minner» gjelder minner knyttet til vei og samferdsel, registreringer av kulturminner fra 2. verdenskrig og kraftverk..

Kulturminner fordelt på samfunnssektor

Samfunnssektor	Står	Tap av tidl. registrert
Landbruk	3	6
Bolig uten spesiell næringstilknytting.	0	1
Annen næring, industri	4	
2. verdenskrig	2	
Samferdsel	6	
Samlet kulturminner	15	7

Minner knyttet til landbruk er i dag i mindretall. Det er flest kulturminner knyttet til samferdsel. Næring og industri gjelder et lite møllebruk fra 1900-tallet og Tronsholen trafoanlegg. De registrerte minnene fra 2. verdenskrig er knyttet til en tysk bosetting nord for Bråsteinvannet, se også bydel Figgjo. .

Kulturminner fordelt på bygningstyper

Bygninger	Står	Tap av tidl. registrert
Hovedbygning gårdsmiljø	3	1
Bolighus annet miljø	0	1
Driftsbygning, uthus gårdsmiljø	0	5
Næringsbygning industri	2	
Samlet registrerte bygninger	5	7

I gårdstuna er det driftsbygninger og andre uthus som er tapt. Det er med andre ord ingen gårdstun igjen som har bevart bygninger som direkte dokumenterer eldre jordbruksdrift. En av driftsbygningene som er tapt, løa på Myra, hadde innslag av *grindkonstruksjon*.

Det er to *jærhus* bevart i bydelen, fra hver sine tidsepoker, begge med tilknytting til tidligere husmannsplasser. Blant disse er et av Sandnes eldste og mest intakte jærhus – det gamle heimahuset på Buggeland. Det andre er det lille heimahuset på den gamle plassen Myrland ved Gamle Ålgårdsvei.

Kulturminner fordelt på alder

Periode	Står	Tap av tidl. registrert
Ukjent	4	3
før 1850	1	
1850–1874	0	
1875–1899	4	
1800-t	1	
1900–1924	0	4
1925–1949	3	
1950–1974	2	
Samlet	15	7

Oversikt over kulturminner fordelt på alder viser at, med unntak for Buggeland – ført opp i perioden før 1850, representeres en relativt yngre historie. Men noen av de med ukjent alder kan, helt eller med en liten del, har høyere alder.

KILDER

Eggebø. A. Slik bygde dei byen, 1996.

Eggebø. A. Skyss og transport i Sandnes 1660 – 1960, Sandnes 1991.

Grude, M. A. (1914). Jæderen 1814-1914. Bidrag til dens økonomiske og kommunale utviklingshistorie bind 1 og 2. Bind 1. del. Side 428, 568.

Hestholm, Fredrik. *Krigsminner i Sandnes kommune*. Rapport for byantikvaren i Sandnes 2015.

Hestholm, Fredrik. *Ferdelsårer i Sandnes kommune*. Rapport for byantikvaren i Sandnes 2017.

Jonasen. J. Schanche. *Høyland gjennom 100 år*. Sandnes 1972.

Norges bebyggelse 1957. Herredsbindet for Rogaland søndre del.

Riibe Sissel og Weyergang-Nielsen, Henning NVE. *Kraftoverføringens kulturminner*.. Norges vassdrags- og energidirektorat 2010.

<https://digitaltmuseum.no/>

<https://www.nb.no/search?q=Sandnes&mediatype=bilder>

<http://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri>.

<http://www.temakart-rogaland.no/>, Norge i bilder 1937.

<https://kart.1881.no>. Historiske kart.

https://www.sandnes.kommune.no/globalassets/kulturfritid/friluftsliv/tur-og-bydelskart/folder_bogafjell_bydel.pdf

Minnestenen på Bråstein.

https://www.wikiwand.com/de/Liste_der_Baudenkm%C3%A4ler_in_Greding